

AZ EZERMESTER ESETE A TRUVÁJJAL ■

Talán csak a sokat tapasztalt néprajzkutató nem jött zavarba a hetvenes évek alföldi, majd hegyvidéki kistelepülésein megjelenő, jellegzetes hangjáról a csettegő elnevezést magának méltán kivívó, más vidékeken hasonló megfontolásból daktarinak elnevezett motoros jármű láttán: a fenti szerkezethez hasonló újítások, illetve az elmúlt évtizedekben tapasztalható, korábban elképzelhetetlen arányban fellépő hulladéktermelés és az ebből eredő újrahasznosítás jelensége újra időszerűvé tette a (paraszti) találmány, az ezermester, a (paraszti) újítások történeti néprajz által is megközelíthető és értelmezhető kérdéskörét.

A cím mindkét eleme magyarázatra szorul: a trouvaillé (magyarosan truváj) eredeti szövegkörnyezetében leleményt, isteni szikrát, jó ötletet jelenthetne, a magyarban viszont – számos idegen hangzású és eredetű szóhoz hasonlóan – az obszcenitás mezejére tévedt, ezzel együtt töltelékszóként fungál. A címbeli használatát azzal indokolnám, hogy miként a találmányokhoz

Lelemény:
fehér pöttyös
piros lábaskából
villanybendzsó

általában szükség van az ötletre, úgy az ezermester esetében is akkor beszélhetünk igazi alkotóról, ha tudása nem pusztán utánzás, hanem újítást sejtető tevékenység.

A paraszti találmányok, paraszti innováció, ezermester kulcszavakra vonatkozó magyar és nemzetközi irodalom áttekintése, illetve a fenti jelzővel (paraszt, paraszti) leírható példák láttán fogalmazódik meg azon igényünk, hogy a „népi” műszaki tudás korábbi meghatározásait újraértelmezzük, fogalmi rendszerét pontosítsuk, hiszen a korábbi leírások eredményezték azt a helyzetet, hogy az ezermester – ha egyáltalán helytállóan tekinthető a meghatározásunk – esetében általában az általa készített tárgy leírása tekinthető kimerítőnek, és kevésbé mondható el ez a mester személyéről.¹ Ha mégis megtették ezt, akkor elsősorban

■ Háromszék megyei csirkeitató, sőtörő, molnárlapát (Cs. Sebestyén Károly: Néprajzi apróságok Háromszék megyéből. *Néprajzi Értesítő*, 1908. IX. 28–29.). A két világháború közötti időszakban megjelent *Magyarság néprajza* I. kötetének *Mesterség* fejezetében Bátky Zsigmond illusztrációként olyan tárgyakat, sok esetben szerszámokat mutat, melyek a lelemény időfelettségére utalnak: székelýföldi bothajlító készület (799. ábra), alföldi kutyagerinc (806. ábra), erdélyi nyirettyús eszterga (808. ábra) és egy lábítóval hajtott orsós eszterga (809. ábra), jászapáti kefefúró (810. ábra), gömörjánosi pergófúró (811. ábra), hogy csak a

legelsőket soroljuk fel a teljesség igénye nélkül. Kósa László paraszti gazdaságokban feltehető találmányokat leíró tanulmányában az említett csirkeitatón, kiskunhalasi káposztavágón, cserépedényből kialakított krumplicsütőn, a kukoricamográfiában található kukoricamorzoslón kívül, az összetettre sikeredett kerekeken járó henger, törkölyhúzó kapacs kovács vékára hívja fel figyelmünket (Kósa László: Találmányok a paraszti gazdaságban. In uő:

Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 2003, Osiris, 159.). Lényegesen jobb és átfogóbb képet adnak a II. világháború után leírt szalafői olajütőről és készítőjéről (Pável Ágoston: Töktermelés és olajütés Szalafőn. *Ethnographia*, 60. évf. 1949. 143.), a juhász-kampókról és készítőjükről (Bogdál Ferenc: A rézöntés technikájához [Az edelényi juhász-kampó]. *Ethnographia*, 70. évf. 1959. 143.), a

halászoknál használt halszorítóról (Solymos Ede: A borító halászszerszámok fejlődése Magyarországon. *Ethnographia*, 68. évf. 1957. 461.), a szolnoki kotró készítőjéről (Betkowsky Jenő: Adatok a szolnoki hajósok életéből. *Ethnographia*, 65. évf. 1954. 89.) írt tanulmányok.
² Kardos László a szentgyörgypusztai uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról írt tanulmányában jegyzi meg, hogy „az ipari termékek szempontjából a

a jelenség osztályjellege és történetisége domborodott ki.² Különösképpen zavarba ejtő a helyzet abban az esetben, ha a fenti jelzős szerkezet (paraszti) után következő innováció, lelemény, találmány terminusok hivatalos, illetve a paraszti kultúrára vetített párhuzamai kapcsán megfigyelhető határozatlanságra és definiálhatatlanságra figyelünk fel. Talán a fenti észrevételek némelyikének következményeként nem került a figyelmünk előterébe az a korántsem elhanyagolható tény, hogy a találékony „ezermesterek” sok esetben nem a hagyományos átadás-átvétel útján, hanem a XIX. századtól kezdődően szak-, inas- vagy messteriskolákban sajátították el tudásukat, és az esetek többségében saját műhelyre tettek szert, vagy pedig a mindennapi munkájuk végzéséhez szükséges műhely állott rendelkezésükre.

puszta a cselédidőben, de azután is, a tsz-ben is, igen mérsékelt mértékben volt önellátó, a cselédek használati tárgyaikat a vásárokon és a városi boltokban szerezték be. E tekintetben ma a puszta egyre növekvő arányokban iparcikk-fogyasztó.” (Kardos László: Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról [Szentgyörgypuszta]. *Ethnographia*, 66. évf. 1955. 276.). Ezt megelőzően a specializálódás bizonyos jeleit mutató

felsorolása előtt három olyan speciális technikai tudást feltételező szakmáról beszél, melyek az uradalom és a tsz esetében is kulcsfontosságúak voltak: ezek a gépészkovács, a bogsnár és a faragóbéres (Kardos: i. m. 274–276.). Hoffmann Tamás szerint a XV–XVI. században „a feudalizmusnak [...] pénzjáradékkal összekapcsolt rendszerében tárgult ki az a piac, ahol az eddig forgalmazott luxuscikkeken, fém- és posztóféleségeken túlmenően kelendő

portéka lett a mezőgazdaság holt idényében előállított, egyszerűbb kivitelű, olcsó mezőgazdasági szerszám, közhasznú háztartási cikk.” (Hoffmann Tamás: A paraszti munka. *Ethnographia*, 81. évf. 1970. 257.) Az idézett korban a falusi munkamegosztás differenciálódásának sebessége csökkent, de ezzel egy időben a majorsági gazdálkodás megkövetelte a hatékonyabb szerszámokat. Az agrotechnika fejlődése azonban ez idő tájt csak a gazdálkodás

extenzivitását növelte. „Azt sem szabad elfelednünk, hogy a török megszállás alól felszabadított területek újratelepítése nyomán, valójában a feudalizmus XVIII. századi reorganizációja következtében újabb piac nyílt a házi és kisipari készítmények számára, ami valamelyes konjunktúrát is teremtett a csekély és rossz minőségű földeken gazdálkodó szerszámkészítő parasztlak életében.” (Uo. 257.) „A mezőgazdaság tőkés átalakulása során az anyagi alapot és a kellő szakismeretet nélkülöző parasztlak gyakran és nem mindig sikertelenül próbálták óriási munkabefektetéssel, szorgalommal és leleménnyel a személyi igények leszorításával gyarapítani gazdaságukat.” (Kósa 2003, 158.)

Az újrafogalmazás másik oka a paraszti kultúrában a korábbi korszakokban természetesnek tekintett újrahasznosítás kérdésköre, illetve az a vélekedés, hogy a hagyományos paraszti gazdálkodási egységekben nem volt/nincs hulladék,³ pontosabban mindent újra lehet/kell hasznosítani (ne dobjuk el, jó lesz az még valamire), akár a korábbi funkciótól eltérő környezetben is. Miután a jelenkori, hagyományosan földműveléssel és/vagy állattartással is foglalkozó, korábban értelemszerűen parasztként felismert személy, illetve a város és városszerű településen kívül lakó egyének hulladékgyártó kedve nem tér el döntően – legfeljebb a hagyományos fűtőberendezést használó személyek tüzelési szokásaiban – mindenképpen haszonnal kecsegtető feladat lehet a címbe foglalt fogalmak újraértelmezése. További kérdések várnak megválaszolásra a hulladék-újrahasznosítás társadalmi dimenziójának beemelésével: nagy általánosságban elmondható ugyanis az, hogy a társadalom perifériáján élő csoportok egyik túlélési stratégiája lehet az újrahasznosítás értékrendben egyébként elfoglalt helyének felértékelése.⁴

A LELEMÉNYES PARASZT HELYE A NÉPRAJZ MEGHATÁROZÁSAI KÖZÖTT

A paraszti találmányok, lelemény, pontosabban az ezermester tevékenységének kutatása a magyar néprajztudomány korai szakaszában sokkal inkább a mai értelemben vett népművészet kategóriájába talált magának helyet következetesen kiegyenlítve az ezermester fogalmát a fűró-faragó parasztember alakjával.⁵

■
³ Érdekes következtetés lenne ennek tükrében úgy fogalmazni, hogy parasztnak az tekinthető, aki nem termel szemetet. (A szerző megj.)

⁴ A hiány által termelt leleményt nem külön kell tárgyalni, hanem éppen általános jellegénél fogva vetíthetjük vissza több évtizedre is.

⁵ „...csak azt kívánjuk, hogy a magyarországi néprajzi múzeum mielőbb alakuljon meg, hogy szemből szembe lássa mindenki azt az erőt, mely népünkben rejlik, mely helyes alkalmazás mellett a műipar terén is hasznos irányban volna felhasználható. (Réthy László: Cséplő József faragványai. *Ethnographia*,

1890. 351.) Illetve Vikár Béla javaslata: Végre e) tárczák, gyűrű- vagy drágaságtartók és egyéb tokocskák, botok, mankók és egyéb rendszerint oly tárgyak,

melyek az úgynevezett falusi ezermester kezéből kerülnek ki és többnyire nem követnek valami állandó formát vagy szabályt, hanem készítjük egyéni

ízlését tükrözik vissza, de azért elég érdekesek arra, hogy összeszedjük. (Vikár Béla: V. Felolvasó ülés 1892. február 25-én. *Ethnographia*, 4. évf. 1893. 91–92.).

A két világháború közötti időszak mértékadó összefoglalása⁶ a házimunkát és a háziipart annak mentén különbözteti meg, hogy a saját javára vagy pedig többletet termelve „csereberére alkalmas cikkeket” termel, nem térve ki több, később relevánsnak tekintett kérdésre (felszereltség, képzettség stb).

A paraszti lelemény és ezermester-kutatás történetének következő, időrendben különválasztható szakasza a II. világháború után következett be, amikor a paraszti találmány, lelemény osztályjellege válik hangsúlyossá.⁷ Az ezermester és újításainak leírása – a szigorúan néprajzi irodalomként kezelt adatok áttekintése után – a hatvanas évek végétől a napjainkig a hagyományos tevékenységhez kapcsolódó találmányok és újítások számbavételét tekintette feladatának⁸ a paraszti gazdaság kerítésén vagy falain túl tapasztalható találmányok rendszerezését pedig – hasonlóképpen a paraszti gazdaságon belül megfigyelt jelenségek mintáját alapul véve – meg sem kísérelte.

Összegezés gyanánt: a népi műszaki tudás (óvatos) leírásakor a hagyományos paraszti társadalom hagyományos tevékenységét – földművelést és az ehhez kapcsolódó tevékenységet – helyezték kutatásuk középpontjába és ezen a körön belül megfigyelhető „innovációkat”, leleményeket mutatták be, kiegyenlítve azt a népi műszaki tudással. A népi műszaki tudás képviselőjét ezermesternek nevezték, ő volt az a furfangos, leleményes, mindent elleső személy, aki bármit megjavít vagy lemásol. A megállapítások így módon kizárták annak lehetőségét, hogy az átlagos technikai tudás szintje ismertté váljon számunkra, illetve azt is, hogy ugyane tudás teljesen kézenfekvő hordozóinak – például a gyári munkás,

innováció fogalmaknak megfelelő jelenségek nem egyetlen kor, osztály vagy terület sajátjai.

⁸ Kósa László: Találmányok a paraszti gazdaságokban. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. 1969. 2–3. sz. 63–77.; Kósa 2003; Klamár Zoltán: Magyarkanizsa és vidéke parasztgazdaságainak strukturái (1900–2000). *Ethnographia*, 116. évf. 2005. 97–152.; Klamár Zoltán: *Tanyák, parasztgazdaságok Magyarkanizsa vidékén (1900–2000)*. Szabadka, 2006, Kiss Lajos Néprajzi Társaság. /Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára, 2./

⁶ Bátky Zsigmond. Mesterkedés. In *A magyarság néprajza*. I. kötet. [Budapest], 1937, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 305–375.

⁷ Megítélésem szerint a találmányság és lelemény társadalmi osztályhoz vagy régióhoz társítása sok tekintetben problematikus: a felületes szemlélő számára

is nyilvánvalóvá válhat – néhány példa felsorolása után pedig még egyértelműbb lesz –, hogy a hivatalos szóhasználatban találmány, újítás vagy

mondjuk lakatos tudása – egyenrangú „népi tudás” legyen. Jogos továbbá azon észrevételünk is, hogy a „hagyományos paraszti életmódnak” még számos területe kínál lehetőséget a műszaki tudás kamatoztatására, de azon megjegyzésünk is helytálló, miszerint a hagyományos paraszti életmód mellett is bőven találhatóak olyan rétegek, szubkultúrák, melyeket a népi technikai tudás átszö.

Az elmondottakat alapul véve tehát dolgozatunk két jelenség érintésére alapozza későbbi definiálási kényszerét: a korábban már jelzett „újrahasznosításra”, illetve a szakiskolákban, inasiskolákban, korábban céhekben műszaki jártasságra szert tett személyek hatására, amely nem került kellő vizsgálat alá, jóllehet ezek hatása nemcsak napjainkban, de már közel kétszáz éve érezhető és félreismerhetetlen: ez utóbbi tény még inkább sürgetővé teszi a terminológiai újragondolást.⁹

A PARASZTI LELEMÉNY ÚJABB, TISZA MENTI LEÍRÁSA

Klamár Zoltán a Magyarkanizsa környéki családi vállalkozások leírásában bőven szolgál olyan adatokkal, melyek a lelemény újabb megnyilvánulásairól számolnak be. A hagyományos elemeket a vetés őrizte meg megfigyelései alapján,¹⁰ az újításoknak pedig – osztva Kósa László korábbi megállapítását – az új növények kapcsán végzett műveletek adnak teret: ennek eredményeként tárgyalja a gabona betakarítását, a kukorica ültetését, a cirok-

⁹ „A tájegységekhez kötődő tradicionális ácsolási technikák, ácsszerkesztések gyakorlásában a XIX. századtól a szerkesztésbeli változtatások, az innováció általános érvényű tendenciaként jelentkezett. Ebben az építőanyag

változásának kényszerítő hatásán túl a XIX. század végétől a szakiskoláknak, az újabb szerkesztési eljárásokkal való általános megismerkedésnek is szerepe volt.” (Selmeczi Kovács Attila:

„A legtöbb hagyományos elemet napjainkban a vetés műveletében

őrizték meg. Ugyanis az időjárás körülményektől függően, bizonyos esetekben még ma is vetnek kézzel. Hiszen ha olyan nedves a föld, hogy az erőgép összenyomná, akkor a gazda kézzel vet és belefogolja a magot

a földbe. A régi, a XIX. században, vagy a XX. század elején gyártott vetőgépeket még használják. Ha már traktora van a gazdának, akkor csekély átalakítással alkalmassá teszik ezeket a gépeket a vontatásra,

és a további használatra. Ugyanígy átalakítják a boronát, a fogast. Továbbmunkál ezekben a gazdáknak a racionális gondolkodás »a nem dobom ki, mert még jó lesz valamire« elve...” (Klamár 2006, 131–132.)

■■■

■■■

Lábítós varrógépből átalakított, lábbal hajtható köszörű (Pacsér)

■

fésülő motorkerékpárral történő meghajtását.¹¹ A fajtaváltás is ösztönzőleg hat a munka könnyítése érdekében végzett lelemények meghonosodásában: a hatvanas években vásárolt hibridek nagyobb terméshozamot eredményeztek, aminek hasznából korszerűsítették a gazdaságot.¹²

MI FÁN TEREM AZ EZERMESTER?

Kénytelen vagyunk néhány megjegyzést tenni az ezermesternek tekintett személy tevékenységét illetően, elsősorban a tanulás (a majdani „lelemény vagy találmány” előzményének tekinthető modell és a később megvalósuló tárgy közötti korreláció mikéntje), illetve a felszerelés (eszköztár) és ennek használata kapcsán.

■
¹¹ „Az ipari feldolgozásra termelt cirokmennyiséget már nem lehetett hagyományos technikával kifésülni. Ezért a paraszti innováció új megoldásokat termelt ki. A forgóhengeres cirokfésülő gépet még emberi erővel hajtják, de a hatvanas évek elején bevezetett elektromos energia sok mindent megváltoztatott a falvak és a parasztgazdaságok életében. Az ügyes parasztemberek a forgatókar helyett a kerekes kút öntöttvas húzókerékére kb. 5 cm széles laposvasat

hegesztenek, ami a szíjtárcsa szerepét tölti be. Majd a cirokfésülő lábához villanymotort erősítenek, ami a szíjtárcsát forgatva hajtja meg a régi kézi cirokfésülő gépet.” (Klamár 2006, 134.)

¹² „Ekkor vásárolják meg a törpegazdaságok a régi, de még használható lóvontatású mezőgazdasági eszközöket, főként a vetőgépeket, ekekapákat, melyek korábban csak a nagygazdák tulajdonában voltak. Ez a »modernizáció« már komoly előrelépést jelent a parasztság szemében...”

(Klamár 2005, 132.)
 „A gépesítés mindinkább kifejezésre jut, azonban egy ideig az állati erő még nélkülözhetetlen, hiszen bizonyos munkaféleségeket nem tudnak vagy nem akarnak gépekkel végezni. A jelenség kétféleképpen is magyarázható: a) nem volt megfelelő kapcsolható eszköz, és így az erőgép csak bizonyos munkaféleségeket képes elvégezni; b) a munkagépeket csak az állati erő kímélésére használják, ugyanakkor az összetett feladatok elvégzésére nem tartják

alkalmasnak őket, ezért minden olyan összetett munkát, amit korábban lóval végeztek, továbbra is hagyományos módon igyekeznek elvégezni.” (Klamár 2005, 134.)
 A gépesítés racionális indoklása: „Arra azonban gondosan ügyelnek, hogy olyan eszközt ne vásároljanak, amit a meglévő régeből kis átalakítással alkalmassá tudnak tenni a traktoros vontatásra, így a régi vetőgépeket ma is ott látjuk a színben, csak most már egy vaskonstrukció segítségével alkalmassá

Valóban közhelyszerű megállapítás, hogy a szakiskolákon, korábban céhes kereteken kívül rekedt személyek jó megfigyelései, megfigyelőkészsége, szerény eszközkészlete eredményezhetett ügyes, az elvárásoknak eleget tevő leleményeket, melyek hasznosulása helyi szintűnek tekinthető. Ha csupán a tudás elsajátítása szempontjait vesszük figyelembe, úgy az ellesés–tanulás egyenes két végpontja közötti átmenet különböző arányairól beszélhetünk.¹³ Ha az előbbi egyenes mellé egy időrend párosulna, akkor egyre több iskolában tudásra szert tevő „ezermesterrel” találkozánk (természetesen ezek az iskolák igen sokszor inkább hasonlíthatnak a régi céhes keretek között megszokott formákra). Ami ezzel párhuzamosan is megfigyelhető jelenség, az a tudásra szert tevők számának fokozatos növekedése és a nem városi lakosság iparban

tették arra, hogy a traktor hidraulikus emelője segítségével felemeljék, és a szántón maguk után húzva ezzel vessenek. Ugyanakkor tanulságos, ahogyan a hiányzó gépek okozta problémákat megoldják. A búzát, a rozst, a zabot ugyanis van, aki műtrágyaszóróval szórja el, és utána beletárcsazza a földbe.” (Klamár 2005, 134.)

¹³ „Fontos eleme az összeállításnak a gépek és az eszközök karbantartása. Sok esetben történik olyan, hogy a nem gyuladó traktort a szomszéd meghúztatja. Hideg

időben, akkumulátor lemerülése esetén a másik erőgépről gyűjtják be a motort. A segítségnyújtásnak ez a formája természetes, szinte kötelező érvényű. Majd mindegyik gazdaságban van egy közepesen vagy jól felszerelt műhely, hogy a szükséges javításokat a gazda helyben elvégezhesse. Nagy javítóműhely csak a szövetkezett gépállomásán van, vagy elvéve akad falvanként egy-egy autójavító műhely, ahol gépszereelő mesterek is dolgoznak. Általában az a gyakorlat, hogy amikor

olyan meghibásodás történik, amit a gazda nem tud elhárítani, akkor keres egy hozzáértő embert, lehetőleg olyat, akinél már hasonló baj előfordult. Itt jut fontos szerephez a »motoros eszű« sógor, koma, barát, aki mint ügyes kezű parasztember, a helyszínen javítja a meghibásodott erőgépet. A gazda egy ideig csak segédezik, a keze alá adja a szerszámokat, de közben ő is tanul, és mivel van motorkerékpárja, autója, így a jogosítvány megszerzéséhez neki is meg kellett tanulni némi

motorismeretet, tehát csak részben »ragadt rá a tudomány«. Az ellesett és a tanult ismeretek birtokában azután lassan maga is nekibátorodik, és elvégzi az egyszerűbb javításokat. Ha mindezek dacára sem sikerül a gépet megjavítani, akkor valamelyik gépszereelőhöz fordul. A szakember segítségével azonban már pénzbe kerül...” (Klamár 2006, 138.)

való jártasságának megnövekedése. Az ilyen gyarapodás nem csupán egyetlen mikrorégió sajátja, hanem általános folyamat,¹⁴ amely az elmúlt húsz év folyamán gazdasági struktúraváltáson esett át.

A másik – lelemények, találmányok, újítások készítőinél – megfigyelt sajátosság a műhely megléte: a leírások zöme hivatkozik arra a tényre, hogy az ezermesterek kovácsok, lakatosok vagy technikai képzettségű személyek voltak, akik közvetlen kapcsolatban álltak valamilyen műhellyel úgy, hogy maguk is ott dolgoztak, vagy pedig otthoni szükségletre kialakították azt. Az ilyen típusú felszereltségnek felfedezhetjük a gyökereit a céhes vagy ipartestületi keretek között, de gyakoriságát tekintve is inkább ez utóbbi korszak második felében, a XX. század elejétől kell érdeemben vizsgálni jelentőségét.

Ilyen értelemben tehát akadályokba ütközik a tiszta kategóriák mentén definiálható „műszaki értelemben tudatlan paraszt” fogalma, de legalább ennyire problematikus a jelenséget a mezőgazdaság tőkés átalakulásának időszakára korlátozni.

A MESEBELI HÁROM TESTVÉR: A LELEMÉNY, AZ ÚJÍTÁS ÉS A TALÁLTMÁNY ELŐFORDULÁSA A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUMBAN

A regionális hatókörű Szabadkai Városi Múzeum néprajzi anyagában néhány tárgyat a lelemény kategóriájába sorolhatunk oldva a lelemény, újítás és találmány között feszülő értelmezési ellentétet.

A **lelemények** csoportjába azokat a használati tárgyakat sorolhatjuk, melyek nem vagy minimális átalakuláson estek át, ugyanakkor rendeltetésük bizonyos értelemben nem változott meg: példaként a nehézatléták 1898-ban Budapesten készített izzasztófülkéjét említeném, amely a későbbiek során egy Szabadka környéki tanyán már a húskészítmények tartósítására szunyoghálóval kiegészítve füstölőként játszott szerepet. A másik példa az a Pacsérról származó gázálarc, mely a Wermacht rendszeresített felszerelési tárgya volt, köznapi reneszánsza pedig szőlőpermete-

■
14 Amennyiben egyes vonalúnak tekintjük a tudást szerző személyek számának növekedését, illetve a tudás hasznosulásának arányát, akkor a múlt század kilencvenes éveitől megfigyelhető gazdasági stagnálás, majd struktúraváltás kapcsán jogos lenne azt feltételezni, hogy a ki nem használt kapacitások, illetve a munka nélkül maradt, de technikai tudást birtokló személyek majd valahol az ezermesterek sorsában osztoznak és helyi igények kielégítésére használják tevékenységüket. Kétségtelen, hogy ilyen jellegű megoldások is születtek, de a jelenség igazolása vagy cáfolata az elkövetkező időszak egyik lehetséges kutatási témája marad.

■■■

■■■

Kerékpárláncból és profilvasból szobalámpa (Magyarkanizsa–Szabadka)

■

zésekor teljesedett ki. A harmadik az ugyancsak pacséri Újvárosi házban lefényképezett, lábítós varrógépből átalakított, lábbal hajtható köszörű is. De álljon itt a kerékpárláncot, profilvasat szobalámpának összeállító magyarkanizsai–szabadkai géplakatos példája is.¹⁵ Az előző példáktól lényegesen elterjedtebbek a következő leleménytípusba sorolhatók: a kimustrált (szakadt) nejlonharisnyával vagy kazettás magnó szalagjával történő szőlőkötözés, vagy a hagyományos, már-már közhelyszerű példa szerint a javíthatatlan biciklibelsőből keresztirányban gyűrűkre vágott „dunsztgumi”, de jól illeszkedik még a sorba a zacskós tej zacskójának mosás után csomagolóként való használata. A felsorolt példák némelyike az újrahasonosítás körét is érinti.

Újításnak a nagyobb beavatkozásokat, átalakításokat igénylő, a hagyományostól eltérő anyagot használó tevékenységet nevezhetjük, amihez igen gyakran már műhely vagy szerszámkészlet is szükségeltetik. A kukoricaültetésre, krumpliszedésre, cirokfésülésre használt, helyi jelentőségű szerkezetek ebbe a csoportba sorolhatók, de lényegében ide sorolható az 1908-ban bognár által összeállított, fából készült kerékpár. Az újítás kategóriájába helyezendő a dolgozat elején emlegetett csettegő (daktari) is.

A **találmány** esetében van a kezünk leginkább megkötve, hiszen azt az illetékes hivatalok szigorú rajzai, mellékletei hitelesítik, így legfeljebb paraszti származású feltalálóról beszélhetünk, aki iskolázottsága során a szabadalmi hivatal elismerésében (szabadalom) részesül, hasznosulása pedig lényegesen túlmutat lakóhelye határán.¹⁶

A fenti kategóriákat átszővi, és mátrixszerű hálót alkot az újrahasonosítás kérdése: feltételezhető, hogy az újrahasonosított anyagok aránya az első csoportban a legnagyobb. Ez a korábbi szempontoknak – nincs újra nem hasznosítható anyag a paraszti gazdaságban – is megfelel. A XX. századra jellemző, fúró-faragó, ügyes kezű mester alakjában is ez a jelenség köszön vissza.¹⁷

■
¹⁵ Ezúton szeretnék tisztelni édesapám, Papp József munkái és szorgalma előtt.

¹⁶ Ezzel szemben az ezermester paraszt: „Ő és a hozzá hasonlók szűk körben éltek le életüket, tehetségük partikuláris ügyességgé soványodott. Óriási emelkedésnek számított, ha ügyes legényből uradalmi gépészkovács válhatott.” (Kósa 2003, 158. Vö. Gunda Béla: Innováció, hagyomány, történetiség. *Ethnographia*, 101. évf. 1990. 122–124.)

¹⁷ „Megmutatja az érdeklődőnek a műhelyét, ahol a beavatlan szeme rengeteg ócskaságot lát, de a gazda kezében minden eldobott gépalkatrész, furcsa fadarab megtalálja helyét, funkcióját...” (Kósa 2003, 158.)

FOLKLORE-E A FOLK LORE?

Az alcímbe foglalt kérdés nem a nyelvi truváj ékes példája kíván lenni: arra a kézenfekvő tényre hívja fel a kételkedők figyelmét, hogy a népi (paraszti) műszaki tudás minden tekintetben eleget tesz azon ismérvek némelyikének, aminek köszönhetően azt a folklore „bevett” kategóriái mellett láthatjuk, illetve azt, hogy bizonyos esetben csupán határterületként értelmezhető jelenséggel állunk szemben.

A tanulás, ellesés kérdésének érintésekor feltételeztük, hogy az elemek jelentős része ilyen átadás-átvétel révén terjedt el. Az átvételnek alanyai a más technológiai megoldásokkal szembesülő, azt a sajátjuknál jobbnak megítélő személyek voltak (pl. más vizeken is tevékenykedő halászok vagy az Alföldre is elszegődő summások).¹⁸ Lejegyeztük, hogy a céhekben, inas-, tanonc- és mesteriskolákban folyó oktatás is lehetővé tett egy, az első példánál is szélesebb jártasságot, amit aztán a helyi szükségletekhez lehetett igazítani.

Kósa László a tárggyegyetések hasonlósága és a benne foglalt tárgyak különbözősége kapcsán az újítások sorában megfigyelhető típus, variáns, invariáns jelenlétéről számol be.¹⁹ A különbözőség

¹⁸ „Az újítók között tarthatjuk számon a vándormunkásokat. A részes, szezonmunkát végző aratóknak az újításokban, az új formák elterjesztésében jelentős szerepük volt. Ők vitték magukkal s honosították meg a Felföldön pl. a széles tarlógereblyét (bögő, brugó), s részük volt az

egymanós kaszanyélnak, a kévekötoőbot egyik sajátos formájának, a marokszedő gereblyének az alföldi elterjesztésénél. A vándoraratómunkások, szénakaszálók szerte Európában részt vettek az újítási folyamatokban. A kaszkalapálsnál használt éles üllő Észak-Itália több

vidéken bergamascói és trentinói vándor-szénacsinálók révén terjedt el. Egyes formáknak francia, piemonti üllő a neve, amely utal eredetükre. [...] Minden újítás, tökéletesítés, kiterjedő alkalmazás, találmány csak akkor lesz maradandó, ha a közösség felismeri fontosságát, szüksé-

gességét és befogadja. Ugyanekkor kiszűri a korábbi szükségtelen előzményeket.” (Gunda 1990, 123.)

¹⁹ „A hagyományos paraszti életben tömegesen használt tárgyak formája szükségszerűen megfelel bizonyos normáknak, és együttesen típust alkotnak. A norma eltér egyedi különbözőségeket, amelyek még nem lépik túl az illető típus kereteit (variáns)... Egyes tárgyak tulajdonságai azonban eltérnek a típus legfontosabb kritériumaitól. Ezek rendszerint társtalanok, elterjedésük lokális, partikuláris, néhány példánál több sosem készül belőlük (invariánsok).” (Kósa 2003, 159.)

okait pedig többek között a balkezességben, praktikusságra való törekvésben, érzelmi, esztétikai követelményekben látja.

ÖSSZEGEZÉS HELYETT TOVÁBBI KÉRDÉSEK...

A tanulmány első szándéka a „népi” technikai ismeretek területének és annak hordozói tudáskészségének behatárolása volt: ezzel ellentétben éppen a téma tág, időben, szemléletben tetszőlegesen tágítható tere nyílt meg előttünk. Az újrahasznosítás és a lelemény-újítás-találmány fogalmak alkotta dimenziók újabb, a korábbi behatárolásoknál lényegesen tágabb tér vizsgálatát feltételezik. A fenti hármas kategória meghatározásának kísérlete után a tudás hordozójának (jobb híján nevezzük még mindig ezmesternek) személyét kell tanulmányoznunk, amit egyrészt területi korlátok miatt nem végeztünk el most, másrészt azért sem, mert nem tehetjük ezt meg a gépészet terén jártas tudós ember, a maga és környezete érdekében tudását használó egyénnek az így szerzett és a kamatoztatott ismereteinek bemutatása nélkül. Más kérdés, hogy középfokú műszaki képzésben lényegesen többen vesznek részt, mint ahányan a közösség ezmesterévé lépnének elő.